

nincs, a melyet más nem bir rajta megismerni, nem csak álmoságnak lehet a következménye, hanem eléállhat akkor is, a mikor a lélek ereje fáradság, túlságos megfeszítés, erős izgalom vagy megrögzött előítélet és hasonló körülmények befolyása következtében rendkívüli és szokatlan működésre ingerlődik. A szem ilyenkor nem lát, csak vél látni; ily állapotban analógiákat fedez fel, a melyek vagy éppen nem léteznek, vagy csak erőszakos ráfogással létesíthetők.

Látni való, hogy még szemmel látható és kézzel fogható tárgyak közt, mily kényes és bizonytalan dolog analógiák megállapítása; hát még ha tovább haladunk, és nem alaki, érzéki, tárgyi analógiákat keresünk, hanem eszményi, értelmezési vagy éppen jelképi analógiák után járunk? Van-e általánosabban ismert jelkép, mint a keresztyenség jelképe, a kereszt? Mégis, merné-e valaki állítani, hogy a hol keresztet vagy kereszthez hasonló idomot lát, ez mindenütt és minden körülmények közt okvetetlenül a keresztyén vallás jelképe?

Torma Zsófia úrhölgy abban a kicsiny könyvben, a melynek a címe e czikk tetején áll, bámúlatos éles látással és még bámúlatosabb elmeéllal egy egész sergét állította össze azoknak az analógiáknak, a melyeket különböző népek és különböző vallások hitregéi, szent szertartásai és népszokásai közt felfedezett, és ez analógiákból merész következtetéseket vont el e népek rokonságára, hittanaik egybetartozására, sőt egyenesen egymásból származására nézve. A mit mond és a mit állít, oly határozott és biztos módon mondja és állítja, a milyenen csak a megállapodott benső meggyőződés teheti. Ily meggyőződésről bírálatot mondani nem lehet. Teljes elismeréssel adózunk annak a hangyaszorgalomnak, annak a fáradhatatlan kutató buzgalomnak, a melylyel adatait a legkülönbözőbb kútfőktől, mondhatni, a földgömb egész területéről és a történelem minden korszakából felkutatta és összehalmozta; de kénytelenek vagyunk kimondani, hogy nem bírjuk ezeket az adatokat mind és minden tekintetben oly kétségtelen kész pénznek venni, a milyennek adja; következtetéseiben pedig éppen nem bírjuk követni. Igen ingatag az a talaj, a melyen halad, ily talajon csak a legélénkebb képzelődés szárnyaira támaszkodva merhetnének megindúlni; ám ily szárnyaink nincsenek.

De azért megvagyunk győződve, hogy minden érdeklődő lapról lapra fokozódó élvezettel fogja a könyvet elolvasni. A végén is: „in magnis et voluisse sat est!”

FINÁLY.

A kercki apátság.

Die Kerzer Abtei, von Ludwig Reissenberger. Mit Zahlreichen Illustrationen. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1894.

Fogarás földjén, az Olt völgye sík lapályán, az „Erdélyi Havasok” legmagasabb csúcaival szemben, állanak az egykor híres kercki

apátság romjai: a kolostornak emeletes homlokfala, a templom szentélye s oldalfalának maradványai. Még romjaiban is tiszteletre és csodálatra gerjesztenek e hétszázéves remek műemlék maradványai, a románból a góthba átmenő építési stylus szép formái, oszlopsoros ajtók, ablakok kecses ívezetei, faragott kőoszlopok pompás virágdíszei. Elragadtatással szemléltem magam is pár évvel ezelőtt a gyönyörű romokat az ottani szász ev. lelkész szíves kalauzolása mellett, ki az egykori apátság köveiből, annak udvarán épült papi lakból járogat át az egykor fényes nagy templom szentélyéből átalakított kis luth. templomba, hirdetni csekély számú híveinek az isten ígését. Annál nagyobb érdeklődéssel olvastam most *Reissenberger* Lajosnak: *a kercezi apátság cz. művét*, a mely elmondja az apátság történetét s leírja az apátságot romjaiban s reconstruálja írásban és képen, hogy milyenek kellett lennie annak virágzó teljes állapotában.

Az apátság eredetét annak a telepítési politikának köszöni, melyvel a magyar királyok a XII. század második felében Erdély délvidekét benépesíteni igyekeztek. A századok már ott vannak a Királyföldön, az oláh kenézskégek már irtják a fogarasi erdőket s a magyar királyok a telepítés előmozdítására, a földművelésben mintegy példaadás végett, azonkívül a hitélet emelésére s a róm. kath hitnek mintegy határhozeiül alapítják 1200 táján s pártfogásuk és védnökség által fentartják a XV. század végéig a cisterciáták kercezi apátságát. Mert a cisterciata rendnek rendszabályai értelmében egyik főfeladata volt a földművelés s az újonnan települő Fogaras földén e tekintetben mintegy vezérszerep várt reá.

Hogy melyik király (Imre vagy II. Endre) alapította az apátságot, nem tudjuk. Zsigmond király határozottan elődeire hivatkozik. Azt tudjuk, hogy az egresi apátságból települt. Oklevélben 1223-ban fordul elő először a neve, midőn II. Endre megerősíti Kis-Disznód birtokában s hivatkozik egy előbbi adományára az Olt folyó és az Árpátpataka közti földekről, melyeket az oláhok területéből hasított ki. A kercezi apát korán tekintélyes voltára vall az a körülmény, hogy 1225-ben III. Honorius pápa a magyar király II. András és a német lovag-rend között az 1211-ben adományúl nyert Barczaság felett folyt viszályban békítő és közbenjáró megbízottjául a lilienfeldi és egresi cisterciata apáttal együtt a kercezi apátot küldi ki.

A tatárjárás teljesen feldúlta a kercezi apátságot is, úgy hogy királyi segítséggel tudott csak új életre kelni. 1264-ben V. István ifjabb király és Erdély fejedelme különös védelmébe veszi, meghagyván, hogy birtokát az erdélyi vajda s országnagyok sem beszállással, sem semmiféle adózással ne terheljék s e tekintetben a n.-szebeniekkal egyenlő szabadságot élvezzen s azokkal együtt adózzon. Kiváltságait megerősíti V. István később 1272-ben is, mint már egyedüli uralkodó, majd III. András 1299-ben és Ottó 1306-ban.

A kerzi barátok úgy látszik erélyesen és szorgalmasan láttak hozzá a kolostor birtokának benépesítéséhez és a pusztán állott földek műveléséhez, mert 1332-ben már tíz falut számlálnak birtokukon, melyek egy részét bizonyára ők alapították. Ezek a faluk Kercz, Kreuz (Cruz), Meschendorf, Klosdorf (villa Nicholai), Abtsdorf (villa Abbatis), Michelsberg (magyarúl Kis-Disznód) N.-Szeben mellett. Földvár, a mely felett emelkedő Olt-parti magas dombok között máig is láthatók a régi földvár maradványai, a hová a hagyomány szerint e vidék népe a tatárok elől menekült; e földvár minden valószínűség szerint már a népvándorlás korában is szerepelt. Kolun (Colonia) az Olt mellett nyugotra, Harrbach és Oláh-Kercz (Kerczesiora ?).

Ezek a falvak, mint az apátság birtokai a Károly Róbert királytól 1332-ben nyert nagybecsű kiváltság-levéltben számláltatnak elő, a melyben a király az apát kérelmére különleges védelme alá veszi az apátságot és teljesen egyesíti a nagyszebeni szász ispánsággal, részessé tévén annak jogaiban, kiváltságaiban s egyszersmind közterheiben, így az 500 marka évi adóhoz való hozzájárulásban. Az apátsághoz tartozó falvak felett mindazonáltal az apát és a convent gyakorolta a bírói és büntető jogot, ők tették a faluk bírúi tetszés szerint (míg a szebeni kerület bírúi a nép maga választotta), a birság-pénzek is az apát és a convent jövedelmeit képezték. Az apát birtokain csak a kolostorhoz tartozók lakhattak, a kik mindannyian engedelmességgel tartoztak az apátnak. Az engedetlenkedőket a szebeni gróf köteles volt meginteni, aztán elfogatni és a király ítélőszéke elé állítani. Az elítéltek fekvősége a kolostoré maradt, ingatlanainak is kétharmada, egyharmadát a szebeni gróf nyerte, hogy annál buzgóbban védje az apátság jogait.

A szebeni gróf kötelessége volt az apátságot az idegen háborgatók ellen is megvédeni. Ha valaki az apátság jobbágyait a maga birtoka művelésére kényszerítette, azt a szebeni gróf köteles volt elfogatni s a legközelebbi széknek átadván, a király törvényszéke elé állíttatni.

Kemény büntetést szab Károly Róbert kiváltságlevele főképen azokra, a kik az apát vagy a rendtagok személyét megsértenék. A ki szidalmazná, vagy fenyegetné őket, arra a szebeni gróf a közönség színe előtt elretentő példás büntetést szabjon. A ki tetteleg bántalmazná valamely rendtagot, halállal lakoljon. Végül a királyi kegy elvesztésével fenyegeti a kiváltságlevél a szebeni gróftól és hatóságot, hogy ha az apát és convent felhívására jogaik védelmét elmulasztaná; s hogy senki se védekezhessék azzal, hogy az apátság szabadalmait nem ismerte, meghagyja a király azt is, hogy eme kiváltságlevelet évenként legalább egyszer (ha szükséges többször is) olvassák fel a szebeni kerület közönsége előtt.

Daczára e nagyhorderejű kiváltságlevélnek, szükségesnek látta a kerzi apát az egyházi hatóság védelmét is igénybe venni. A Szebenben időző esztergomi érsek Csanád 1343-ban egyházi átokkal fenye-

geti mindazokat, a kik az apátság földjeit vagy vagy jogait bitorolnák s meghagyja a szebeni prépostnak és dékánknak, hogy szerezzé és adassa vissza az apátság eltulajdonított javait, az ellenszegülőket pedig harangzúgás között, kioltott gyertyák mellett nyilvánosan közösítse ki az egyházból.

Ily erős világi és egyházi védelem alatt állott és virágzott fel a kerzi apátság; bőséges alkalmat adván ezek az apátoknak is a hatalmaskodásra, a miről nem egy oklevélben maradt fel emlékezet. A legérdekesebb eset az, midőn a brassai apácákkal keveredtek viszályba a kerzi barátok.

Brassóban a Katalin kápolnában a kerzi cisterciátok végezték az isteni tiszteletet. Eme kápolna közelében brassai kegyes asszonyok saját költségükön egy házat építettek s ott a cisterci rend szabályai szerint, a kerzi apát egyházi fenhatósága alatt éldegéltek. A Brassóban isteni szolgálatot teljesítő kerzi barátok ezeket a nővéreket éllemük főzésére, szobáik takarítására és egyéb „pórias“ szolgálatokra akarták kényszeríteni. Az asszonyok ellenszegültek. A kerzi apát és convent erre kiűzte őket házukból, javaik egy részét lefoglalták, a rendruha viselésétől eltiltották s a brassai plébános által excommunicáltatták. Erre a nővérek a benczés-rend szabályait vették fel. A viszály a pápai szék elé került, a mely egy erdélyi kanonok által megvizsgálatván az ügyet, az asszonyoknak visszaadatta házukat s a kiközösítést megsemmisítettén, visszavette őket a cisterci rendbe, egy rendtagot állítván élükre jogaik védelmére. Kérésükre aztán VII. Innocenc pápa 1406-ban pápai megerősítéssel látta el ezt az intézkedést.

Zsigmond király uralkodása alatt, német császárrá választatása után s a konstánczi zsinat miatt hosszasabban távol levén Magyarországból, a jogrend megzavartatott az országban. Megérezte ezt a kerzi apátság is, úgyannyira, hogy az apát szükségét érezte magához a királyhoz folyamodni védelemért. Zsigmond aztán az 1418-ik év Szt.-György napja előtti vasárnapon Konstanczból elrendeli a gyulafehérvári püspöknek, a n.-szebeni királybíróknak és a szebeni grófság más bírúinak, hogy a kerzi apátságot a várnagyok és más hatalmasok ellen védelmezzék. Ugyanakkor megparancsolta az erdélyi vajdának Csáky Miklósnak is, hogy jogtalan adózással a kolostor birtokait ne terhelje. Ez a védelem főkép a szomszédos *Talmács* várnagya túlkapásai ellen irányult. Ugyanilyen okokból megerősítették Zsigmond király által 1418-ban a Károly Róbert 1332. kiváltságlevelét is, mindazokkal együtt, melyeket más királyoktól stb. nyertek, de melyeket a nagy távolság miatt (úgymond a Konstanczban kelt oklevél) elő nem mutathattak.

Az apátságnak főkép saját alattvalóival gyűlt meg a baja. Három faluja megtagadta a szolgálatot s öt évig nem fizette tartozandóságait (a tized egy negyedét stb.). Az apátság panaszára ugyancsak 1418-

ban Zsigmond király a szebeni káptalant és királybírókat bízta meg, hogy engedelmességre szorítsa a lázongókat. 1432-ben viszont a falvak panaszkodnak, Kreuz pl. a miatt, hogy az apát önkényesen rájuk erőltetett egy papot, s az ő választottukat nem akarta elismerni. Az apát és alattvalói közti viszony annyira elmérgesedett, hogy miként Mihály apát 1439-ben írja, az apátság falvainak lakosai neki még életére is leselkedtek.

De az apátságnak saját jobbágyainál sokkal veszedelmesebb ellensége támadt az 1420-as években Erdélybe már beütögetni kezdő törökökben. Midőn Amurát szultán a Barcaságba betört és Erdély déli részét tűzzel és vassal elpusztítá, a kerczi apátság is áldozatul esett, úgy hogy Zsigmond király 1427-ben meghagyta a szebenieknek, hogy a kerczi apátságot építsék fel. A rombolás művében az apát egy 1430-iki oklevele szerint belföldiek „szizmatikusok (t. i. gör. keletiek) és oláhok“ is résztvettek. De alig épülhetett még fel, midőn 1432-ben ismét feldúlták a törökök. 1438-ban újra pusztít a török a vidéken. Mihály apát, a ki 24 évig viselte e tiszteletet, s 10 évig priorja is volt a kolostornak, öregsége miatt ifjabb erőnek (Bornequel Jánosnak) adja át a küzdelmet 1439-ben, szomorú képet festvén az ő idejében többször felégetett és feldúlt apátságnak a török és oláh ellenségtől szenvedett pusztításáról.

De az ifjabb erő sem tudta többé felvirágoztatni az apátságot. Az 1432-ben elpusztult rész kiépítését még 1453-ban is hiába sürgeti a király a szebenieknél. A szép kolostor omladozott, falvai függetlenségre törekedtek, 3 faluja 1448-ban külön gondnokot választ jogai védelmére. A végpusztulás s ennek következménye az apátság eltörlése egy fél emberöltő múlva be is következett.

Bécsi Bärenfuss Raymund volt utolsó apátja, egyszersmind argesi címzetes püspök, egy világfi, hatalmaskodó, pazarló úr, a ki nem hogy az apátság helyreállításán fáradozott volna, de azt a végpusztulásba döntötte. Jobbágyait zsarolta, kizsákmányolta, úgy hogy Kis-Disznódot pl. 1464-ben a nagyszebeniek fogják védelmükbe saját apátjuk ellen; s hozzá még az isteni tiszteletet is elhanyagolta.

A kerczi apát úzelméi Mátyás király fülébe is eljutottak, a ki a hazai kolostorok laza erkölcsi élete ellen különben is már törvényt hozatott az 1458-iki országgyűlésen s főkép a cistercieket vette szigorúbb felügyelet alá. Mátyás király aztán 1469 oct. 20-án Pozsonyból ráírt a kerczi apátra, hogy hallván az apátság rossz gondviselését, jövedelméi elpazarlását, az isteni tisztelet elhanyagolását: megbízta a szebeni polgármestert és a hét szász szék előljáróságát, mint az apátság kegyurait, hogy gondoskodjanak az apátság jobb kormányzatáról, neki pedig (az apátnak) meghagyja, hogy a birtok kezelését illetőleg azok intézkedéseinek engedelmeskedjék.

Még a király intése sem használt. Az apát rossz példaadása

megmétélyezte a barátok erkölceit is, a kik a rend szigorú erkölceit megvetvén, erkölcstelen életet folytattak. Az apát úr nem hogy engedelmeskedett volna a király által felibe rendelt szebeni hatóságnak, sőt bosszúból olyan fondorlatba bocsátkozott ellenük (hogy mi lett legyen ez, az oklevelek nem határozzák meg közelebbről), a mi az ország békéjére is veszélyessé válhatott volna. Ilyen körülmények között, miután a főapát is hiába fáradozott a magyarországi cisterciáták között a rendet és fegyelmet visszaállítani, Mátyás király főkegyúri jogánál fogva indítatva érezte magát a kerczi apátságot eltörölni. 1474 febr. 27-én Bártfán adta ki erre vonatkozó rendeletét, az apátság javait a szebeni főtemplom javára adományozván. Mennyi része volt ebben a szebeniek fondorlatainak, nem tudható; az oklevél azonban nyíltan vallja, hogy a szebeniek kérésére teszi azt a király, az apát féktelensége, a szebeni hatóságok ellen fondorkodása s az apátság folytonos pusztulása miatt. Kiköti azonban a király, hogy a szebeniek állandóan 3 papot tartsanak Kerczen az isteni tisztelet ellátására és az ő lelki üdvére minden csütörtökön misét szolgáltatassanak Szebenben. 1477-ben Budáról keltezve megújítja Mátyás fennebbi intézkedését, a kerczi apátság eltörlését és birtokai adományozását a szebeni főtemplom javára.

Azóta a szebeniek bírják az egykor híres és gazdag kerczi apátság javait. A templom és kolostor hatalmas falai azóta még inkább pusztulásnak indult s most már teljesen romokban hevernek. Még így is gyönyörködtetik a műértők szemét, de egyszersmind elszomorít, hogy ilyen régi remek műemléket teljesen elpusztítani engednek. Csak egy öreg 7 méter átmérőjű hársfa áll rendületlenül a templom bejárata előtt, daczolva az idővel, melyet talán akkor ültettek, midőn a templom alapkövét letették. A késő ivadék is kegyeletes tiszteletben tartja e nagy időt látott reliquiát s minden fiatal házaspár mintegy áldást vár arnyas lombjaitól, midőn ősi szokást követve, a lakodalom utáni nap, templomból kijövet, egy tánczfordulót csinál hatalmas törzse körül.

A jeles munka, mely az apátság történetét így elénk tárja, második részében szakértően ismerteti és írja le a templom és kolostor romjait, sőt rekonstruálja a fennálló falrészletekből az egésznek hajdani képét — írásban és pompás illusztrációkban. Két kép a templom mostani alakját és romjait tárja elénk, egy a gyönyörű csúcsíves oszloposoros templom-portálét, egy a kolostor oszlopecarnokának bejáratát s négy szép kép a templom és kolostor rekonstruált képét két-két oldalról.

Valóban szépen és tanúságosan írta meg *Reissenberger* Lajos e szép műemlékünk oklevelekből kikutatható történetét s munkatársa *Eder* Henrik szebeni műépítész művészileg varázsolja elénk rajzaival a jelenben romban heverő, de régen fényesen ragyogott apátság képét.

Elismeréssel kell megemlítenünk azt is, hogy e szép munkát (59 lapon, négy tábla melléklettel és számos a szöveg közé nyomtatott képpel) az Erdélyi honismertető egyesület adta ki Szebenben (1894.).

SZÁDECZKY LAJOS.

Bessenyei két munkája.

Bessenyei György. A bihari remete vagy a világ így megyen. Holmi. (Kiadta Széll Farkas.) Debreczen 1894. 8r. 168 l.

Igen becses és hasznos szolgálatot tett az irodalom-történetnek Széll Farkas, hogy közrebocsátotta Bessenyei Györgynek ezen két munkáját: a „*Bihari remetét*“ és a „*Holmit*“. Mindkettő bölcséleti irányú munka. Bessenyei sokat szenvedett lelkének tépelődései ezek, mikor a nagyvárosi zajból, csendes falusi birtokára vonúlt. Saját érzéseit, gondolatait egy bihari remetével mondatja el, ki a havasok közé vonúlt. Nagyon érdekesek Bessenyei e művei, mert élénk világot vetnek az író jellemére, s a kik eddig nem juthattak hozzá (kéziratban lévén) most azok is élvezettel olvashatják. Bessenyei e munkáit 1785-től kezdve pusztá-kovácsii jószágán írta. Mint Beöthy mondja: „A messze pusztán, hol embert nem lát, mintegy csak Istenével beszélget e lapokban, a hívő őszinteségével és bátorságával nyitván meg előtte szívét.“ Maga Bessenyei így nyilatkozik: „Soha magyarul nyomtatott írással, még ily formában okoskodni nem kívántak. *Egész életemnek olvasása, tapasztalása, gondolkozása és érzése állították össze e kis munkát.*“ Okát is adja e mű keletkezésének. Eszerint Nagy-Váradon a rabok törvényszékére rendeltetvén, ott látta a vasravert rabokat. „Gondolkozni kezdettem — mint maga mondja — köztem s köztük a különbséget mi teszi? Természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeretnek igazsága, emberiség, becsület, szánakozás, mely dolgoknak ezen ember fenevadakban semmi nyoma nem találtatott, fejembe mind össze zavarodtak. Százszor voltam törvényszéken, soha rajtam ez meg nem esett. Gondolat-tenger áradt a fejemre. Lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem írtam. Megvan; megkönnyebültem és továbbá belőlük egy ok se fordul meg a fejemben.“

Felsorolom röviden mikről elmélkedik Bessenyei a „*Bihari Remeté*“-ben. „*Szabad akarat.*“ Tagadja, hogy a mit teszünk, felsőbb akarat következtében tennők, mert — úgymond — „ha szabad akatom nem volna a testben, cselekedeteimnek is isteni akarat által kelene meghatározatni. Sem büntethetne, sem jutalmazhatna igazsággal.“ További elmélkedései a „*Lelkiismeret*“, „*Érzés, szánakozás, igazság*“, „*A természet reszedelme*“, „*Hírnév*“, „*Jó cselekedet, Erő, Érdem-Természet*“. Itt jegyzeteiben azt állítja: hogy a jó cselekedet, igaz hit nélkül is kedves Isten előtt. Bessenyei itt a keresztyén hitet érti. „*Megigazulás*“, „*Társaságbeli ember*“, „*Erő. Gyengeség az erkölcsben*“,